

TVÅ REFORMER AV LAGSTIFTNINGEN OM SEXUALBROTT

av professor emeritus Inkeri Anttila

I finländska straffrättsvetares ögon har Alvar Nelson sedan flera årtionden intagit en särställning som nordisk expert. Han har varit intresserad av både straffrättsdogmatik och kriminalpolitik. I sin internationella orientering har han alltid på ett jämbördigt sätt uppmärksammat Finland. Utan att låta sig förskräckas av språkmuren, har han utgått från att lika självklart som det är att finländarna känner till svensk straffrätt är det att man i Sverige gör sig förtrogen med finsk straffrätt.

Var gång vi träffats i officiella eller mindre officiella sammanhang under en tidsperiod, som sträcker sig över mer än 40 år, har vi gått igenom aktuella reformer och reformplaner i Sverige och Finland. Ett högaktuellt projekt just nu är den totalreform av sexualbrottslagstiftningen, som är under beredning i strafflagsprojektet i Finland. Jag har deltagit i arbetet som medlem av såväl arbetsgruppen för sexualbrott som av projektets ledningsgrupp, vars uppgift var att granska och bearbeta arbetsgruppens förslag.

Strafflagsprojektets definitiva förslag till nya stadganden om sexualbrott skickas ut på remiss. Så snart remissrundan avslutats tar justitieministeriet i tu med arbetet på att skriva en regeringsproposition om ändring av strafflagens 20 kapitel.

En omständighet som för min del gjorde den här reformen intressant var att jag var ledamot av den kommitté som beredde en motsvarande reform för tjugufem år sedan (Sexualbrottskommitténs betänkande 1967)¹, vars arbete utmynnade i en regeringsproposition

¹ Källhänvisningarna i denna artikel har konsekvent givits en svensk språkdräkt. Sexualbrottskommitténs betänkande (Seksuaalirikoskomitean mietintö. Komiteamietintö 1967: A 12) och strafflagsprojektets aktuella förslag föreligger dock enbart på finska. Regeringspropositioner och riksdagshandlingar utarbetas alltid på både svenska och finska.

(Proposition nr. 52/1970 rd) och en år 1970 given lag (L 15.1.1971/16). I det följande skall jag närmare granska dessa två reformer och i minnet återkalla 1960-talets debatt kring dessa teman.

En jämförelse av de två reformerna: allmänt

Utgångspunkten för 1967 års reform var i flera avseenden en annan i jämförelse med situationen åren 1992–1993, då strafflagsprojektet utarbetade sitt förslag.

1967 års sexualbrottskommitté hade till uppgift att förnya en uppställning stadganden, som delvis kommit till redan år 1889. Flera av dessa hade visserligen förnyats under årens lopp. Principiellt viktigast av dessa delreformer var avkriminaliseringen av sexuellt umgänge mellan ogifta personer (så kallat lönskaläge) år 1926, eftersom man då för första gången tog avstånd från den absoluta sexualmoral, enligt vilken sexuellt umgänge tillåts blott inom äktenskapet. Även avkriminaliseringen av äktenskapsbrott år 1948 var betydelsefull, även om reformen tekniskt inte avsåg sexualbrottskapitlet utan ett stadgande i kapitlet om brott mot familjen.

Men i övrigt hade avkriminaliseringarna varit obetydliga. År 1967 års sexualbrottskommitté fick sålunda ta i tu med en lagstiftning, som byggde på långtgående samhällelig kontroll av sexuellt beteende, t.ex. beträffande homosexuella handlingar mellan vuxna och, som en relik från det förflutna, tidelag.

Det var sålunda naturligt att tillsättandet av 1967 års sexualbrottskommitté föregicks av en livlig och högljudd debatt, som på många sätt gav uttryck åt 1960-talets liberaliseringsströmningar. Kommittén pekade för sin del på ett antal samhälleliga reformgrunder, såsom urbaniseringen och ungdomens allt snabbare psykofysiska utveckling. Man konstaterade att den enhetskultur, som fungerat väl i ett agrart samhälle, höll på att försvinna och att vi är på väg mot ett mycket mer pluralistiskt samhälle.²

² Ännu ett kvarts sekel senare ger kommitténs ställningstaganden och speciellt dess motive-ringar intrycket att vara frisinna och väl underbyggda. Detta har delvis sin förklaring i att det var frågan om en liten, fem personers expertkommitté, med sakkunskap icke blott i juridik utan även i psykiatri och socialt arbete. Förtjänsten för slutresultatet bör emellertid framförallt tillskrivas kommitténs skickliga och kriminalpolitiskt medvetna sekreterare Olavi Heinonen, som hade doktorerat i straffrätt och f.n. är president för Högsta Domstolen.

Sexualbrottskommitténs ideologi kommer framförallt till synes i betänkandets allmänna del. I sin genomgång av kriminaliseringsgrunderna konstaterade kommittén att hänsyn till individens rättskydd varit utslagsgivande för dess ställningstaganden. Däremot ställde man sig reserverad till kriminaliseringar som närmast riktar sig mot sedligt anstötsväckande handlingar. Kommittén medgav dock att den sett sig tvungen att bevara vissa kriminaliseringar, som huvudsakligen syftade till att upprätthålla den allmänna sexualmoralen, må vara att dylika kriminaliseringsmotiv kan upplevas som kontroversiella.

I motsats till situationen på 1960-talet fanns det i början av 1990-talet inte något trängande behov av snabba och omfattande reformer av sexualbrottslagstiftningen. Under den tid som förflutit efter den föregående reformen hade dock vissa påtryckningsgrupper upprepade gånger försökt få till stånd ändringar i bestämmelserna om homosexuella handlingar. En annan kontroversiell detalj i lagen gällde våldtäkt i äktenskapet. Den i början av 1990-talet starka rörelsen till förmån för jämställdhet för kvinnor hade, i kombination med den nuvarande justitieministerns engagemang för saken, lett till avgivandet av en snabbt skriven proposition om tillämpande av våldtäktsstadgandet även på handlingar inom äktenskapet. När detta skrives har riksdagen ännu inte tagit ställning till lagförslaget. Men den egentliga orsaken till att man nu började arbeta på ett nytt strafflagskapitel om sexualbrott var, att det var frågan om ett led i den totalreform av Finlands strafflagstiftning, som pågått fr.o.m. år 1980. Kapitlet om sexualbrott förnyas inom ramen för totalreformens tredje och sista etapp.

Då man jämför dessa två reformprojekt, av vilka alltså sexualbrottskommitténs arbete utfördes åren 1966–67 och strafflagsprojektets 1992–93, fästes uppmärksamheten kanske i första hand vid de ensartade grundattityderna. Flera av de år 1993 framlagda förslagen med därtillhörande motiveringar återfinns redan i 1967 års betänkande. Båda utredningarna understryker samhällets värdepluralism och utgår från att man blott i mycket begränsad utsträckning kan med straffstadganden styra människors sexuella beteende. Båda slår fast att sexualbrott i första hand skall bedömas som handlingar riktade mot individer och inte utgående från de sedligt anstötsväckande elementen i beteendet. En förklaring till denna samstämmighet är att

kommittéförslagen år 1967 inte som sådana kom att ingå i den år 1971 stiftade lagen, som jämförd med kommitténs förslag på flera punkter kvarstod i en mer konservativ form. Trots att kommittén hade godkänt principen om att våldtäkt skulle vara straffbar även inom äktenskapet, togs denna utvidgning av straffbarheten inte in i lagen. Kommittén hade föreslagit en lägre åldersgräns till skydd för barn än vad lagstiftaren stannade för. Riksdagen skrev även in i sexualbrottskapitlet sådana kriminaliseringar i anknytning till homosexuellt beteende, som kommittén inte hade föreslagit. Nu, ett kvartsssekel senare, är det alltså delvis frågan om att få till stånd reformer som kommittén inte då lyckades få in i lagen.

Det är klart att man även finner skillnader. Vikten av att slå vakt om individens rättigheter och den personliga friheten understryks nu med större eftertryck än på 1960-talet. Den synligaste skillnaden gäller inställningen till sexuella minoriteter. I strafflagsprojektets förslag slås fast att var och en har rätt att själv bestämma om inriktningen av sitt sexuella beteende, så länge han eller hon ej kränker andra individers rättssfär. Tryggandet av självbestämmanderätten får ej vara avhängigt av den sexuella inriktningens art.

I det följande skall jag granska tre principiellt intressanta specialfrågor: våldtäkt i äktenskapet, skyddsåldern för barn och stadgandena om homosexuellt beteende.

Våldtäktsstadgandet

Reformen av våldtäktsstadgandet föregicks redan på 1960-talet av en livlig debatt.

Såsom ovan redan framkommit, föreslog sexualbrottskommittén, med hänvisning till bl.a. Sveriges motsvarande stadgande, att våldtäktsstadgandet även skulle avse äkta makar. Detta var samtidigt den enda punkten på vilken kommitténs förslag inte var enhälligt. Kommittéledamoten, lagstiftningsrådet L. H. Salonen, som representerade justitieministeriets lagberedning i kommittén och i ett senare skede svarade för den fortsatta beredningen av ärendet i ministeriet, fogade på denna punkt en skriftlig reservation till betänkandet. I den i ministeriet utarbetade regeringspropositionen framlades som ett slags kompromisslösning att straffbarheten skulle utsträckas till att omfatta

blott de äkta makar, som "efter vunnen hemskillnad eller på grund av söndring i äktenskapet leva åtskilda". Förslaget godkändes av riksdagen i denna form (20 kap. 10 § 1 mom. SL). I lagen intogs även ett stadgande om att bestämmelsen ej skall tillämpas i det fall att de äkta makarna återupptagit samlevnaden.

Sexualbrottskommittén föreslog år 1967 att i våldtäktsstadgandet skulle tas in en speciell straffskala för våldtäkt begången under förmildrande omständigheter, om "omständigheterna med hänsyn till förhållandet mellan gärningsmannen och kvinnan eller eljest" är synnerligen mildrande. I motiveringen hänvisas kort till brottens mångskiftande art "från skändande av en ung och orörd flicka till en handling som innefattar lindrigt våld använt i en upphetsad sinnessämning i anslutning till samvaro som inletts i samförstånd" (Sexualbrottskommittén, s. 15–16).

Författaren till regeringspropositionen, som alltså utgick från att våldtäkt i äktenskapet inte skulle straffbeläggas, lanserade å sin sida tesen att den lindrigare skalan skulle vara speciellt lämpad att brukas i fall av våldtäkt mellan makar som lever åtskilda eller när det är frågan om sambor eller förlovade (Proposition nr. 52/1970 rd. s. 3).

Förslaget av år 1993 utgår delvis från andra premisser. Man föreslår en uppdelning i tre grovhetsvarianter, av vilka den lindrigaste kallas tvingande till sexuellt umgänge. I motiven utsäges klart att offrets relation till gärningsmannen inte i sig kan anses vara någon förmildrande omständighet. Äktenskap eller samboförhållande eller annat umgänge som föregått våldtäkten minskar inte parternas sexuella självbestämmanderätt. Blott den omständigheten att parterna står i en viss relation till varandra kan därför inte heller automatiskt påverka grovhetsbedömningen. Även prostituerade har samma sexuella självbestämmanderätt som andra män och kvinnor och våldtäkt av prostituerade skall därför bedömas enligt samma kriterier som andra våldtäktsbrott. En annan sak är att det följer av allmänna etiska och straffrättsliga principer att parternas beteende före brottet kan påverka den straffrättsliga bedömningen i enskilda fall.

Åldersgränserna

En av de under riksdagsbehandlingen mest omdebatterade frågorna år 1971 var åldersgränsen för straffbara sexuella förbindelser med barn.

I den då gällande lagen var åldersgränsen 17 år. 1967 års sexualbrottskommitté var enig om att gränsen bör sänkas.

I motiveringen hänvisas speciellt till ungdomens allt tidigare biologiska mognad, vilket framgår av att puberteten, som på 1800-talet inträdde vid c. 17 års ålder, på 1950-talet tog sin början redan i 13-årsåldern. Kommittén ansåg att åldergränsen kunde sänkas till 15 år och hänvisade bl.a. till motsvarande gränsdragning i Sverige. Rege- ringspropositionen var på samma linje.

Åldersgränsfrågan väckte ett enormt intresse. Lagutskottet tvingades rösta om saken och stannade för 16 år i stället för 15 år. Ställ- ningstagandet motiveras blott med argumentet att en lägre ålders- gräns kunde tolkas som officiellt godkännande av sexuella förbindel- ser vid allt yngre ålder (Lagutskottets betänkande nr. 11/1970 rd.). I plenum godkändes den av lagutskottet föreslagna högre åldersgränsen med rösterna 89–74.

Även i denna fråga ställde sig strafflagsprojektets arbetsgrupp för sexualbrott år 1993 på samma linje som 1967 års kommitté och före- slog alltså en 15 års åldersgräns. Motiven var de samma. Nu var det dessutom möjligt att stöda sig på nya undersökningar i Finland, som visade att fler än var fjärde finländsk 15-åring hade erfarenheter av samlag: arbetsgruppen konstaterade i själva verket att gränsen egent- ligen borde ha dragits vid 14 år, trots att man slutligen stannade för 15 år.

Såväl i lagen av år 1971 som i strafflagsprojektets förslag av år 1993 har man strävat till att mjuka upp 15-årsgränsen med vissa tilläggsstadganden. År 1971 fogades till sexualbrottskapitlet separata stadganden om åtalseftergift och påföljdseftergift i det fall att det förelåg blott ”ringa skillnad i ålder eller i psykisk eller fysisk ut- veckling” (20 kap. 10 § 2 mom. SL). I 1993 års förslag konstrueras denna undantagsregel på ett något annat sätt. I stadgandet om sexuellt umgänge med barn utsäges uttryckligen att stadgandet ej skall tillämpas om det blott föreligger ringa skillnad i parternas ålder eller i deras psykiska eller fysiska utveckling (Strafflagsprojektets

förslag 6 § 2 mom.). I motiveringen konstateras att behovet av att trygga barns sexuella självbestämmanderätt inte kräver ingripande mot sådana sexuella förbindelser mellan barn och unga, som inte innefattar ett element av utnyttjande.

När stadgandena om sexualbrott mot barn reformerades för ett kvarts sekel sedan, tog man även ställning till det stadgande i då gällande lag, som utöver barnets ålder även gjorde dess sexuella erfarenhet till ett kriterium av relevans för straffbarheten. Före 1971 års lagändring hade lagen innehållit en uttrycklig bestämmelse om att ungdomar i åldern 15 till 17 år skyddades av straffstadgandet om sexuellt umgänge med barn enbart under förutsättningen att barnet ej "hemfallit åt osedlighet". Men detta avsågs egentlig prostitution, inte sexuella förbindelser i största allmänhet.

Trots att man år 1971 strök denna specialbestämmelse, hänvisas i lagens förarbeten till den bakomvarande ideologin. I kommittébetänkandet av år 1967 sker detta på två ställen. Kommittén ansåg att man vid utmätande av straff för sexuellt umgänge med barn inom den av lagen angivna latituden borde ha möjlighet att ta i beaktande, huruvida det var frågan om barn med tidigare sexuella erfarenheter eller ej. För den händelse att upprepade tillfälliga sexuella förbindelser redan var en del av barnets livsstil, kunde man i regel förvänta mindre omedelbara skadeverkningar av brottet jämfört med det fall att det var frågan om ett sexuellt helt oerfaret barn. Samma princip rekommenderas som en utgångspunkt för tillämpandet av åtalseftergiftsbestämmelsen. Enligt den av kommittén föreslagna och i lagen sedermera intagna formuleringen kommer åtalseftergift i fråga, utom i de fall då det är frågan om ringa ålderskillnad etc., även då omständigheterna eljest är "synnerligen mildrande".

Formuleringar med detta innehåll återfinns ej i strafflagsprojektets förslag av år 1993. I motiveringarna påpekas uttryckligen att även sexuellt umgänge med en prostituerad som ej fyllt 15 år skall bestraffas enligt stadgandet om sexuellt umgänge med barn. Dessa brott skulle alltså inte bli föremål för någon generellt lindrigare bedömning.

Homosexuella handlingar

När reformen av sexualbrottsstadgandena inleddes på 1960-talet, upplevdes en modernisering av bestämmelserna om homosexuella handlingar som den mest angelägna reformen. Sexualbrottskommitténs motiveringar av år 1967 var liberala och relativt neutrala. Kommittén talade om "beteendeformer som avviker från majoritetens beteende" (Sexualbrottskommittén, s. 11). Den utgick från att det inte är möjligt att ändra en livsstil, som innefattar avvikande beteende, så att den skulle motsvara majoritetens förväntningar och att försök härtill kan innebära onödigt kränkande av den enskildes frihet och framkalla skuld känslor och ångest. Kommitténs förslag om avkriminalisering av homosexuella handlingar mellan vuxna personer ledde till avsett resultat år 1971.

Någon fullständig enighet rådde likväl inte i denna fråga. Sålunda konstaterade Högsta Domstolen i sitt remissuttalande om kommitténs betänkande år 1969 att "homosexualitet bör anses vara ett sjukligt och som sådant ofta till en störning av den totala personligheten knutet symptom, som kan påverkas med lämpliga vårdåtgärder" och efterlyste ett uttryckligt understrykande av homosexualitetens förkastlighet i lagmotiven. Sakens kontroversiella natur framgår även av att riksdagen, trots att de hörda sakkunniga nästan utan undantag hade understött regeringens förslag, tvingades rösta om saken i plenum, där rösterna föll 147-18 för avkriminalisering.

Trots att homosexuella handlingar mellan vuxna avkriminaliserades år 1971, är det uppenbart att inställningen till homosexualitet var en helt annan då jämfört med situationen i dag. Detta framgår bl.a. av det avsnitt i sexualbrottskommitténs betänkande, som behandlar personer vilkas sexuella läggning ännu ej stabiliserats. Kommittén ansåg att dessa bör skyddas för homosexuell påverkan, vid behov även genom straffstadganden. Detta framhävande av den s.k. förförelseteorin förklarar varför kommittén föreslog speciella, högre åldersgränser för att skydda barn mot homosexuella handlingar jämfört med motsvarande åldersgränser för heterosexuella handlingar. Dessa åldersgränser sträcker sig i 1971 års lag under vissa förutsättningar ända upp till 21 år.

Den förändrade synen på homosexualiteten jämte därtill knutna attitydförändringar förklarar varför strafflagsprojektets arbetsgrupp

för sexualbrott inte ens övervägde möjligheten att åldersgränserna skulle vara olika för homosexuella och heterosexuella handlingar. Utlagsgivande för fastställandet av åldersgränsen ansågs vara frågan om när en individ kan anses ha nått så långt i sin utveckling att han eller hon kan bestämma över sig själv.

I 1971 års lag, som alltså fortfarande är i kraft, ingår ytterligare en specialbestämmelse, som kom till under behandlingen i riksdagens lagutskott. Även denna bestämmelse syftade till att styra unga personers utveckling i heterosexuell riktning och minska deras risk att utsättas för homosexuell påverkan. Stadgandet straffbelade uppmaningar till homosexuella handlingar. Kriminaliseringen avsåg enbart offentliga uppmaningar och dess syfte var ej att hindra spridande av objektiv information (Lagutskottets betänkande nr. 13/1971, s. 6). Stadgandet har aldrig tillämpats i praktiken och homosexuella organisationer har fritt kunnat utge egna tidskrifter.

Något motsvarande stadgande ingår självfallet icke i strafflagsprojektets förslag av år 1993.

Övrigt

Strävandet att slå vakt om den sexuella självbestämmanderätten kommer även fram i flera andra stadganden i strafflagsprojektets förslag, t.ex. i de straffbestämmelser, som gäller personer som tagits in på sjukhus eller någon inrättning, eller vars förmåga att ta vara på sig själva av andra orsaker är begränsad. Dessa personer skyddas av ett stadgande om sexuella förbindelser med utnyttjande av maktställning (5 § i förslaget). I motiveringen konstateras uttryckligen att det inte är meningen att generellt kriminalisera t.ex. patienters eller utvecklingsstördas sexuella förbindelser med varandra eller med utomstående, försåvitt det inte i det konkreta fallet är frågan om utnyttjande av en maktposition.

Åldersgränsen för straffbara sexuella förbindelser inom familjen skulle enligt förslaget vara 18 år. Straffstadgandet förutsätter att gärningsmannen är förälder eller far- eller morförälder till barnet eller bor i hushållet och har en ställning som är jämförlig med en förälders position. Enligt förslaget skulle alltså sexuella förbindelser mellan syskon eller mellan vuxna barn och deras föräldrar inte leda till något

straffrättsligt ingripande, förutsatt att barnet fyllt 18 år. Å andra sidan erbjuder stadgandet skydd åt barn under 18 år mot sexuellt maktmissbruk inom familjen oberoende av om det är frågan om biologiskt släktskap. Detta ansågs nödvändigt med tanke på de i våra dagar allt mer vanliga nya familje- och samlevnadsformerna.

Prostitution är inte straffbar i Finland men ekonomiskt utnyttjande av prostitution, alltså koppleri, straffas i enlighet med FN-konventionen om prostitution. Strafflagsprojektets förslag till koppleristadgande har formulerats så, att straffbarheten begränsas till att omfatta sådana former av koppleri, som innebär ett inkräktande på den prostituerades egen beslutanderätt. Enligt motiveringen skulle utthyrande av lokaler till prostituerade enligt gängse hyresvillkor inte vara straffbart. En person som lever tillsammans med en prostituerad, t.ex. i en bostad vars hyra betalas av den prostituerade, gör sig inte skyldig till koppleri, så länge det är frågan om en jämbördig relation, och inte om något slags utnyttjande. Att förleda eller genom påtryckning förmå en annan till prostitution skulle fortfarande vara straffbart.